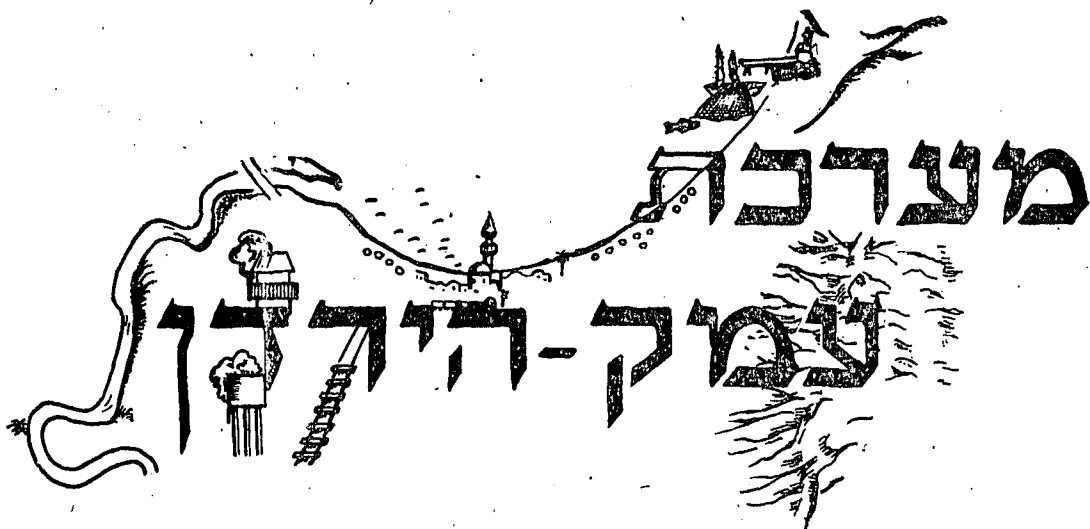

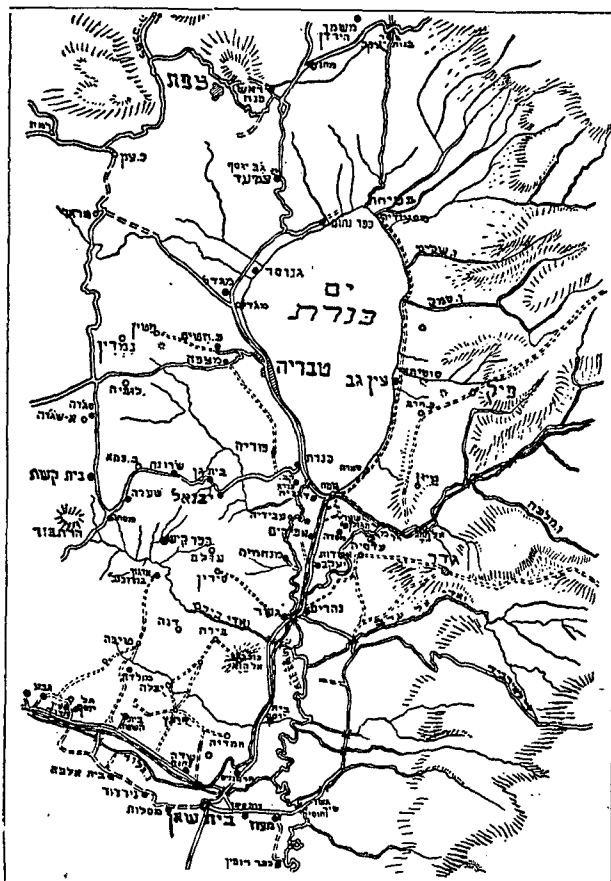
את פרשות-הקרב המסוימות אשר התחוללו במהלך הפלישות — זו הסורית וזו העיראקית-הלגיונרית — לתחומי-הירדן של מדינת ישראל, יש לראות במשבצת הגיאוגרפית והאופרטיבית הזאת, הנרחבת למדי ביחס לכוחות שהופעלו משני הצדדים, — ושעל כן לא הגיעו אף פעם לידי יצירת חזית רצופה אחת. ולא זאת בלבד, אלא שגם עורק-התחבורה — מערבה — אל העורף העברי, מילא תפקיד חיוני במערכה על עמק-הירדן; והשפעה אופרטיבית רבה וממשית נודעה למעשה ההשתלטות, בעוד מועד, של כוחות ההגנה העבריים על שטחי הכפרים הערביים בחבל שבין עמק-יזרעאל המרכזי לבין עמק-הירדן העברי, אשר הפך משטח פרוץ ובלתי-יבטוח לאיזור-עורף החפשי לתנועת כוחותינו ואספקתם.

כפתח למערכה כולה שימש „ענין נהרים” — מקום, אשר לפי מצבו הפוליטי, המשפטי וההגנתי חרג משורת הישובים היהודיים בעמק-הירדן, אם כי הוא היה משולב בתוכם מבחינה גיאוגרפית, כלכלית וישובית. לא כאן המקום להעריך את הנוהג אשר קיימו היהודים לגבי מפעל נהרים בימי ההכרעה שלפני ה-15 במאי. די בציון העובדה שבמוצאי יום נחמס המפעל ע”י אנשי הלגיון העברי-הירדני והצבא העיראקי, ורק חלק מהעובדים והשומרים שהיו במקום הצליחו להימלט לתחומי הישוב העברי, בקחתם אתם כל אשר יכלו ליטול מן הנשק שהיה ברשותם.

מיד לאחר-כך בא ה„אולטימטום” של המפקד

המערכה, שהתקימה במחציתו השניה של חודש מאי ש.ז. להגנת עמק-הירדן שמדרום לים-כנרת, התנהלה בשתי גזרות טקטיות נפרדות: בין ים-כנרת לירמוק (צמח-שערה-גולן, ואח”כ הדגניות) ועל הירדן ומערב לו, באיזור גשר. אולם במערכה זו היתה מעין שלימות אופרטיבית, בשל היות הגזרות הללו רק פנים שונות של אותו שטח ישובי מוגן: עמק-הירדן העברי. הן היו קשורות יחד ע”י פיקוד מרכז אחד, קויתחבורה אשר איתו את השלוחות השונות של הגוש הישובי (אמנם, דרכי-הקשר עם גשר היו לעתים קשות וצרות למדי) וב„מלאי” המשותף של כוח-האדם הלוחם אשר היה מקיים את גזרות-המגן השונות.

במידה שהשפעת הפיקוד על מהלך מערכה מתבטאת, בראש וראשונה, על-ידי החלטותיו בנוגע להקצאת כוחות, היתה כאן מערכה אחת: לאמיתו של דבר היתה המשבצת האופרטיבית של ההתמודדות על עמק-הירדן רחבה עוד יותר. לא זו בלבד שגם מימי ים-כנרת היוו חלק של מרחב-ההגנה-וההתקפה, אלא שהבטחת קטע הירדן הזורם בין ים-החולה לים-כנרת גם היא היתה חיונית, כדי למנוע לפיתה מצד האויב לעומק אגפם השמאלי (הצפוני) של מגיני עמק-הירדן, בכיוון גינוסר וטבריה. ותפקיד מכריע עוד יותר מילאה למעשה במערכה זו ההיאבקות על ההר הנישא פאופב אל-הוא („כוכב-הרוח”) — מעבר לאגף האחר, הדרום-מערבי, של חזית עמק-הירדן — ועל מדרונותיו, אשר חלשו ממערב על מבואות איזור גשר, והשפיעו, השפעה טקטית ופסיכולוגית גם יחד, הן על מגיניה של גשר והן על מתקיפיה.

העיראקי, כי אם לא יוחזר לו הנשק מיד — ימחה את קבוצת גשר מעל פני האדמה עוד באותו ערב. הגשמת האיום נדחתה למעשה לשבת, 15 במאי, "יום המלחמה הרשמי" של עבר-הירדן ועיראק.

עוד לפני חצות פוצצו על ידי חבלנינו שני גשרי הכביש (הרומאית-התורכי וזה שהוקם ע"י חברת החשמל בין גשר לנהרים); היות והגשר שבין נהרים לגוש עמק-הירדן (לעבר אשדוד-יעקב), חובל עוד שבועים לפני-כן ע"י אנשי הלגיון עצמם, הרי נותקו מעתה בפני רכב הלגיון כל עורקי התחבורה התקינים מנהרים לשטחי מדינת-ישראל. אך ליתר בטחון פוצץ אור ליום-שבת, בשתיים אחרי חצות, גם גשר-הרכבת שבין אזור גשר ונהרים, וזאת כדי למנוע כל אפשרות של סידורי מניהיביה להעברת רכב על פניו.

הדיקולה של התפוצצות זו התבלט אף בתוך צילילי ההרעשה המתמדת אשר נפתחה כבר בשעה 01.00 בלילה מהרה-הגולן הסורי על עין-גב. היתה זאת הרעשה, "צפופה" למדי (כ-150 פגזים במשך השעה הראשונה) ממרגמות, ואולי גם תותחים, אשר הוצבו מצפון-מזרח לעין-גב, ומצד כפר-חארב בדרך ההר היורדת מפיק בסוריה. מ-02.00 עד 03.00 היתה ההרעשה פחות נמרצת, ולאחר זאת — שככה כליל. בהאיר הבוקר של יום שבת נפתח הנסיון של פלישה בפועל לעמק-הירדן.

צמח - מאי 1948

דויר — מכון המים של שער-הגולן ומסדה — מקום בו אבדו מספר אנשים מהמשמר הקטן שהופקד שם, ורק מעוטו הספיק למצוא דרך להיחלץ. וכאמור, תפ"ס, צפונית יותר, את גבעת אליקסר הארוכה, הצופה, ממזרח, פני צמח. כעבור זמן מועט נמשכה ההתקדמות לאורך הכביש, ועברה על פני "תיבת-השדה" של משטרת א"י לשעבר. משם בערך התחילה ההתפרסות. לצופה, שעמד בראש-ההר לעבר יבניאל (ליד הישוב של "אלומות") נראתה התמונה כ"מחזה בראינוע": נעו רכב משורין ורגלים — אלה לחדר ואלה לחדר, בלי שהיה ניכר ביניהם תיאום. הטנקים והמשוריינים (ממרחק, וביחוד מלמעלה; אי-אפשר היה להבדיל בין אלה לאלה) פתחו בהסתערות בשני כיוונים; הם נראו יוצאים מסביבת "תיבת-השדה" ונעים בשתי מגמות — כדי להקיף, ולהתקיף, את הבניינים והחצר של בית-ההסגר לבהמות (ה"קרנטינה").

עם שחר בשבת, 15 במאי, התקדמו גייסות סוריה מעבר דרך פיק וואדי אל-ח'מה אל תוך עמק-הירדן. עוד ב-07.00*) נראתה שדרה הנעה מצד פיק בכיוון לאל-ח'מה. אחרי שעה שבע נפתחה הרעשת תותחים מצד פיק לעבר שער-הגולן. פיצוץ כביש אל-ח'מה, אשר בוצע כשבוע לפני כן ע"י כוחותינו, לא היה בו עוד כדי לשמש מעצור לתנועת הסורים כי מקום הפיצוץ לא הובטח ע"י מחסום אש, ועל כן יכלו הסורים לתקנו ללא הפרעה. גם העדרה של תצפית אויר מוקדמת מנעה בעדנו מלעמוד על הממדים הממשיים של הכוחות הסוריים שהגיעו אח"כ מעבר פיק. ב-07.30 נראו כוחות האויב על תל אליקסר, הגבעה הארוכה והצרה, בעלת שתי כיפות (דרומית וצפונית) המשתרע למרגלות הגולן, ממזרח לצמח.

בהתקדמם התקיפו הסורים ולכדו את גבעת-

(*) כל מועדי השעות המובאים כאן — הם לפי שעות החורף.

באותה שעה ירדו מתל אל־קסר כשתי פלוגות רגלים, והתפרסו במישור (שוב מרשמי הצופה: — „תנועת הפלוגות הפרוסות, תוך הליכה גלויה, הזכירה מומנטים של „התקפה פסיכית“ מסרטים רוסיים בדומה ל„צ'פיאב“ ועוד. אכן, בהמשך הדברים לא היה הדמיון בין „המחזה“ לבין התנהגות הרגלים הסוריים אלא „סינימאי“ בלבד).

כאמור, היו פני רכב־השריון מכוננים לעבר הקרנטינה: אך שלוחה אחת פנתה גם לעבר צמת. ואלו הרגלים פנו בחלקם לעבר הקרנטינה, ובחלקם לעבר המחנה של חיל־הספר לשעבר. מספר כלי־הרכב היה עדיין מוגבל: 8—6. כלי־היריה של הטנקים והמשוריינים החלו פולטים בהתמדה אש על הקרנטינה, ויתכן שנסתייעו גם בתותחים ומרגמות ממורד ה־הגולן. באותו זמן עסקו מספר כלי־רכב משוריינים, שעמדו מעבר לירמוק מזרחה, בהרעשת שער־הגולן ומסדה. כל התנהגותם של הסורים — של הרכב והרגלים כאחת — העידה כי הם סבורים שהקרנטינה תפוסה על ידי יחידותינו. אולם, היא כבר נעובה — סמוך לשעה 10.00 — וכל הפגזים והכדורים המרובים שנוירו עליה בוזבוז ע"י האויב שנכנס לתוכה סמוך לשעה 12.00. במקביל ל„הסתערות“ של חיל־הרגלים הסורי לתוך הקרנטינה, נמשכה תנועתו לעבר מחנה־הצבא לשעבר, משני הצדדים (דרום־מזרח ומזרח). אף שם חזרה תמונה דומה לזו שנתגלתה בהתקדמות לעבר הקרנטינה: רכב־השריון התקרב, „כיסה“ את שטח המחנה בפגזיו. אחר כך החלו הרגלים נכנסים, בזהירות ובהדרגה, לתוך המחנה, עוברים לאורך הצריפים והבתים שבו, ומדי התקרבם אל בית היו יורים אליו ואח"כ מטילים לתוכו רימונים. הכל, כנראה, לפי נהוג קבוע של „סריקת“־ישובים. משנתפס מחנה־הצבא נראו כוחות סוריים יורדים מתל אל־קסר, ואתם סוסים ופרדות הנושאים כלים וציוד.

אלה היו, בעצם, עיקר פעולותיו של הגיס הסורי באותו יום, פרט לחילופי יריות ממרחק־מה עם משמרותינו הקדמיים אשר בצמח והרעשה, מתמדת כמעט, שהוסיפה להתנהל מעמדות ארטילריה שבקרבת חרבת־התנאפיק על כוחו־זינו שבצמח, שער־הגולן ומסדה, תוך נסיגנות־טיווח על הישובים שלאורך הכביש בקו בית־זרע—אפיקים והופעת מטוסים מפעם לפעם.

באותו יום, הראשון לקרבות, כבר הופיע בחזית עמק־הירדן, תוך פעילות רבה, חיל־האוויר שלנו בפעולות תצפית ופעולות אחרות: הטייסים הרבו בטיסות ועשו כמיטב יכולתם.

לקראת יום א' ביצעו כוחותינו אשר בצמת מספר פיצוצים של חלקות־דרך ושל גשר קטן על־התעלה הא־ט. הישגה משנות מלחמ"ע, וחבלות אלו צמצמו את אפשרויות המעבר של רכב־גלגלים. ההתקפה הסורית למחרת היום (16.5) היתה מסודרת וערוכה יותר. מהדרך המוסתרת, בין תל־אל־קסר וה־הגולן, נעו כלי רכב־השריון צפונה. לעבר סמרה ודרומה — לעבר צמת; והרגלים החלו יורדים מתל אל־קסר הצפונית (גבעה, נקודת־גבה 117 — מ' *). רכב־השריון התפרס במעין חצי־פרסה, משפת הכנרת ועד למסילת־הברזל (כנראה, בעיקר על פני שדה־התעופה לשעבר), והתקדם, תוך התכת אש מתמדת על איזור צמת. חיל־הרגלים צריך היה לצאת בעקבותיו, אך הוא לא אווה לקום וללכת. על תמרון האש וההתקדמות של רכב־השריון חזרו אולי חצי־תריסר פעמים, מבלי שחיל־הרגלים יזוו ויתקדם לתוך שטח האש האפשרית של כוחותינו אשר בצמת. מלמעלה אפשר היה להבחין כיצד יצאו, בכל זאת, כשתי מחלקות רגלים והסתתרו מאחורי קפל־קרקע קרוב לשפת־הים (מאחורי כיכר־המטווחים לשעבר), אך הן נשתהו שם, ולא עברו להתקפה למרות התקדמות כלי־הרכב.

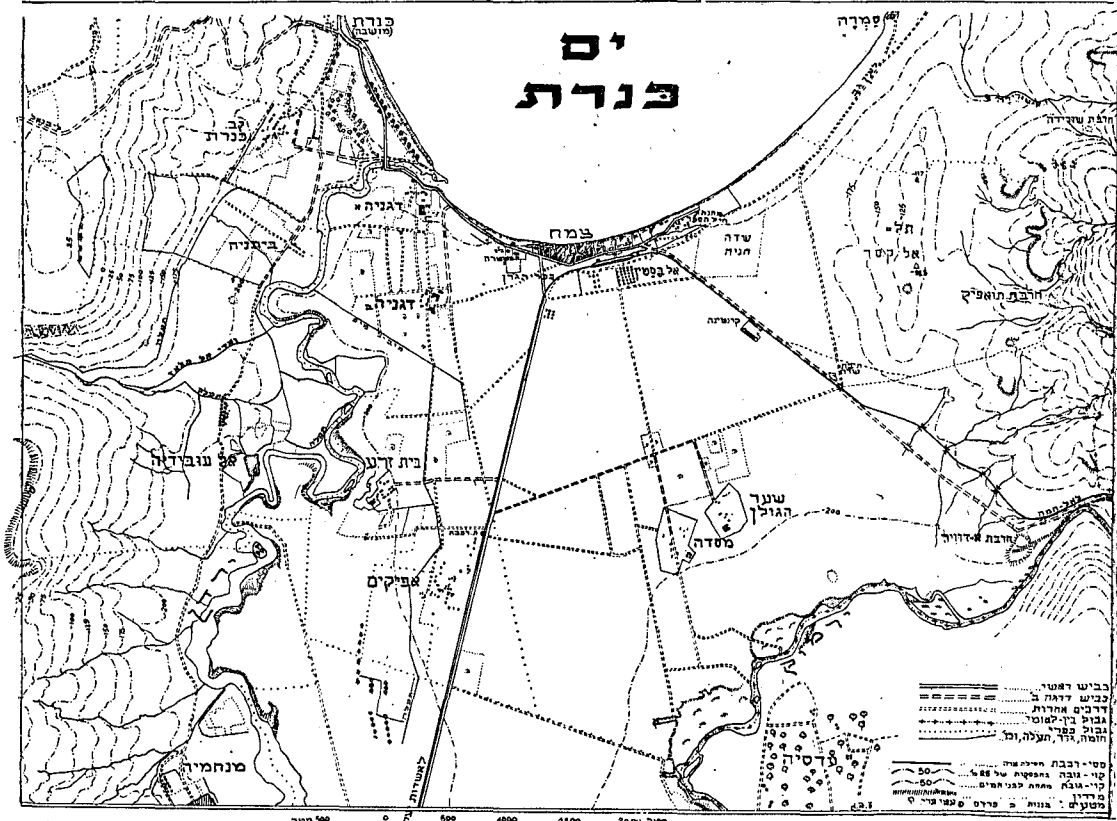
משעות הבוקר המאוחרות ועד לשעת הצהריים התפתח קרב־אש מתמיד בין תותח־השריון הסוריים, תותחיהם, מרגמותיהם והמכ"י של כוחות־הלווי שלהם — מזה, ולבין הפלוגה היהודית שבצמח — מזה. האש הסורית היתה מכוונת ביחד אל בנין תחנת־הרכבת והבניינים שבסביבה, וכן אל השכונה הגדולה — מנשיה (בסטין, במפה) — אשר מדרום למסה"ב. לידי מגע קרוב יותר הגיעו באיזור בית־הקברות, הנטוע עצים, שבפאתה הצפון־מזרחית של צמת, איזור שבו בוצעה גם התחפרות־מה ע"י היהודים. רכב־השריון נע חפזית למדי דרומית למסילת־הברזל, והיה לופת את צמח מדרום. ה„דוקרב“ של אש שהתפתח היה מאוד בלתי־שווה: — המקלעים והרובים של מגיני צמח, בצירוף מספר קטן מאוד של מכונות־יריה ושל כלים אנטי־מטוסיים קלים, מול מספר ניכר של תותחים בני 37 מ"מ של רכב־השריון, וכנראה גם תותחים בני 75 מ"מ של ארטילריית־השדה הסורית. אף־על־פי־כן גרם המצב בשעות אחר־הצהריים לגילוי, — בבחינת־ממש רא־שונה — מהו החומר הצבאי ממנו קורצו אנשי־הצבא הסורי. אחד המשוריינים שלהם, שהעני להתקרב מעט יותר אל שטחה של צמח — נפגע ונעצר ללא יכולת תנועה. סמוך לאותה שעה נכנסה מח

* זכור — פני הכנרת הם 212 מטר מתחת לפני הים.

הפצצות נרחבות של מטוסי הקרב הסוריים על ישובי עמק הירדן.
גם חיל-האוויר שלנו „לא טמן ידו בצלחת“ בימים א' וב'. בשלושת ימי-הקרב הראשונים הופצצו כפר-חארב שבסוריה; גבעת אל-קסר (שהח' לה הופכת בסיס לכוחות האויב, לשם הועתקו עמדות הארטילריה שלו) וריכוזי האויב באל-חמה וסביב אוס-קייס שבעבר-הירדן. יצוין, כי היו מטוסי

לקת רגלים סורית — אשר ניסתה להתקדם לאחר ההשתתחות הארוכה, שכבר צוינה לעיל, — לתוך שטח-אש שבין הבניינים — וסבלה מספר ניכר של נפגעים; עם זאת יצאה למעשה מתוך הקרב. ועתה הגיעה פרשת נסיונות הסורים להוציא את נפגעייהם — ואף את אנשי צוות המשוורין שנפגעו, שהיו בריאים ושלמים — באמצעות מכוניות „הסהר האדום“.

ים כנרת

חפז איזור-הפעולות במערכת צמח-דגניות, מאי 1948

אויב אשר, משכוונה אליהם אש א.מ. מתוך צמח (ע"י מכ"י באזה שעמדה על גג המשטרה ותותח א.מ. קל מאלה שהיו בצמח) מיהרו להשמיט את פצצותיהם, אף כשהללו נופלות בתוך שטחים התפור סים בידיהם; פעל כאן כנראה אי הרצון להיתפס בתוך האש שלנו כשמטען פצצותיהם אתם, עת הפגיעה עלולה לפוצץ את האוירון כולו. מטוס עברי הופיע וצפה את כוחות הפולשים, והתחמק ברוב כשרון משני מטוסי-קרב של האויב שרדפו אחריו. אותו יום לא בישר לרוב מגיני עמק-הירדן את ההתפתחות העתידה ליום המחר.

יום ה-16 במאי נסתיים כשרוחה של הפלגה המגיני צה על צמח מעודדת למדי.
את יום ב', ה-17 בחודש, מציין חוסר כל נסיון רציני מצד הסורים להתקדם. הרעשת תותחים מת-מדת (כנראה כדי „לרפך“ את הגזרה), ומסע-ירירות של רכב-השריון (שריכוזיו עלו בהדרגה במשך היום, והגיעו כבר להופעות בצוותא של 12-16 כלירכב), וכיוון הפגזים אל ישובים שונים, ובראש וראשונה, כמובן, לשער-הגולן ולמסדה. היתה גם הרעשה מהעבר ה„עיראקי“ של גוש עמק-הירדן, מתוך נהרים וסביבתה. אותו יום ב' צוין גם ע"י

הלילות, בדרך כלל, עברו בשקט יחסי, תוך יריות בודדות בלבד.

ב־18.5 פתחו הסורים את היום־הצבאי שלהם מוקדם מאוד. בשעה 04.30 בדיוק התחילה הרעשה לעבר צמח, וקיבלה מיד גופח ותנופה מוגברים. הכוונה היתה, כנראה, להמם — ובמלוא המהירות האפשרית. מספר כלי־הרכב שהופעלו הפעם אף הוא היה רב יותר — קרוב לשלושים, מהם: 4—5 מטיפוס הדומה ל"נושא־ברק" או למשוריני־סיוור, והשאר טנקים ומכוניות־שריון (לפי כמה עדויות — כעשרה טנקים וכ־15 מכוניות־שריון). הופעתם הראשונה היתה כבר לפני שעה 05.00, כששבעה כלי־רכב החלו מתקדמים כלפי צמח, בפיזור רחב (החל מ"מחנה־הצבא" וגמור בשכונה המזרחית של מנשיה).

נראה היה כי לאחר נסיונות האכזב שלו ביום א' כמעט שויתר הפיקוד הסורי על תמיכת הרגלים בתהליך ההתקפה וההסתערות. התפקיד הפעיל הוטל הפעם על חיל־השריון בלבד, בסיוע אש ארטילרית ומרגמתית ממרחק. הרגלים הוחזקו אמנם במרחק לא רב ביותר (כנראה — תחילה בסמוך לקרנט־נה ולמחנה הצבא לשעבר, ואח"כ — קרוב יותר אל מפנה־הדרך שבקירבת שכונת־החוף הדרומית של צמח ומעבר לפסי־הרכבת), אך לא הופעלו עד לשלבים האחרונים של הקרב. כבר ב־05.15—05.30 הגיעו 3 כלי־רכב אל ממזרח לתעלה הא־ט. הישגה, ומספר כלי הרכב שם הגיע לעשרה. סמוך לאותה שעה כבר נפגעו 3 ממפקדי פלגת־המצב בצמח, והדבר נותן מושג־מה על מידת ריכוז האש של האויב. מיד אחרי שעה שש באו הידיעות הראשונות על נסיגה חלקית של אחדות מיחידות־המשנה שבקצה צמח. להבנת הנסיבות יש צורך בציון התמונה הכללית של המצב באותו בוקר.

רכב־השריון התפרס תחילה מזרחה ודרום־מזרחה לצמח, וקיים הרעשה מטווח בינוני, תוך נסיעות וחילופי עמדות מפעם לפעם. בשלב זה אפשר היה למנות בשלוחה זאת 16—12 כלי־רכב בתנועתם. עם התעצמות ההרעשה הארטילרית קשתה על מגיני צמח משימת קיום אש מספקת כדי למנוע את התקרבותו ופריצתו של רכב־השריון האויב. בשלב לא מאוחר של הקרב נפגע אחד משני התותחים הא־מ. הקלים (אשר צלחו גם נגד רכב־שריון), שעמדו בחלק המזרחי של צמח — ושוב לא היה ראוי לפעולה. בעצם, כבר לפניכך נעשה מעמדו הטקטי בלתי־אפשרי כמעט בשל תנועת העקיפה של קבוצת רכב־שריון (כ־4 במספר) מעבר לבתים הקיצוניים (ובחיפזים החלקי) של החלק הדרום־

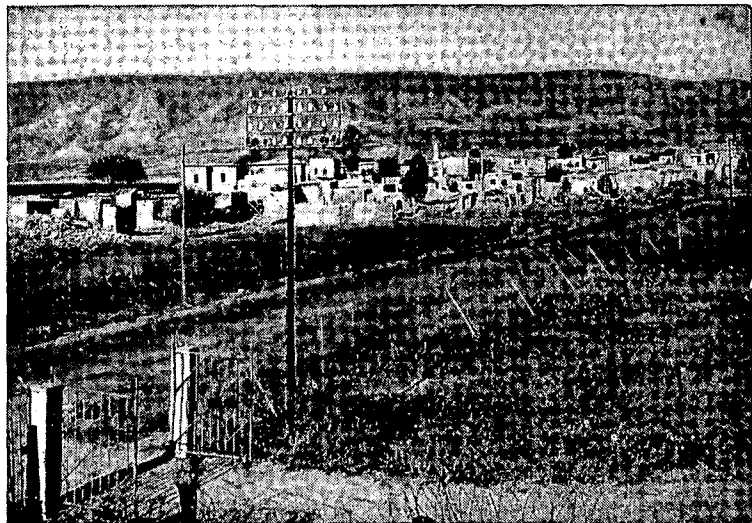
מזרחי, המתבלט הנ"ל, של צמח; קבוצה זו של רכב־שריון הגיעה עד לנקודה באגפה של עמדת־התותח שלנו וכ־80 מ' מערבה, (כלפי העורך), ממנה; וזה. לאחר שאש תותח־הרכב מחזית, מטווחים של 200 מ' בערך, כבר הקשתה מאוד על מעמדם הן של כיתות־הרגלים והן של התותח הא־מ. שבשכונה הדרום־מזרחית של צמח. הקלקול בתותח חל סמוך לרגע בו נהרס הבית שעמד בעורפו — וכל־אלה יחד גרמו להחלטה לסגת, יחד עם כיתת־הרגלים המחפה, תוך עזיבת התותח. הנסיגה מהשכונה בוצעה על פני מסילת־הברזל, אל הרחוב העובר בפנים צמח. אותו זמן, נוכח סכנת הניתוק שנתהוותה לגבי התותח האחר, שפעל מפנים צמח (בחלקה הצפון־מזרחי) נסוג הלז לאורך הכביש בכיוון למשטרת צמח — ואח"כ הועבר ותפס עמדה כבר מעבר לירדן. מעתה חסר לפלגת־המצב שבצמח גם גורם־מסייע צנוע זה, של אש תותחים אנטי־מטוסיים קלים.

סמוך לשעה 06.30 זגיע האויב לתחנת־הרכבת של צמח.

תוך הנביחות הקצרות של מקלעי ה"ברק" וה"שארטר", שהשיבו לרעם התותחים הסוריים, היו מדי פעם נשמעים הצרורות הארוכים המהדהדים של מכונת־היריה באזה. כל עוד פעלה המכ"י, לא זו בלבד שמנעה בנדאות בעד נסיון הסתערות של חיל־רגלים סורי כי יבוא, אלא שבהצד לפותיה הארוכות על רכב־השריון הפחיתה מחשקר של זה להתקרב לטווחים קצרים יותר. אך גם על חיל־הרגלים שהחזיק במזרחת של צמח עברו בהדרגה אותם מבחנים קשים שכבר נרמזו לעיל כשדובר על התותחנים ונסיגתם.

כי בינתיים הלכו ונפרצו — פעם, ופעמים, וחוזר חלילה — אחד אחרי השני, בתיא־עמדותיה של צמח, ע"י פגזי התותחים. היו שרק פרצו את הקיר או את הגג, והיו שהתפוצצו בפנים (כי האויב הפעיל גם פגזים חודרי־שריון, שפרצו את הקירות, וגם פגזי־רסק). באין מערכת ביצורים חפורים בתוך הקרקע בשטחה של צמח, ובהעדר רשת תעלות־קשר עמוקות, פחתה מאוד יכולתה של פלגת־המצב להחזיק מעמד; כי בנייני צמח שימשו מטרות ברורות לאש האויב, — אך לא סיפקו מחסה יסודי מפניה. מגיני עמדות־הבתים שבמזרחת של צמח היו מופתעים מדי פעם בראותם עד כמה העמיקו העקיפות של רכב־השריון של האויב, שהיה מתמרך לו תוך חופש תנועה בשטח הפתוח אשר מדרום־

מתותחים סוריים הביאו לידי הפסקת פעולתו של צוות מכר נתיחיה (קרוב לשעה 07.30), והמקלעים והרובים נשארו מע" תה בבדידותם. מעכשיו סמכו הסורים עוד יותר על כושר האש של רכב-השריון שלהם ועל יכולת התקרבותו אל העמדות היהודיות. זמן-מה לפני שעה 08.00 החלו הסורים מניעים את הרכב מעבר מנשיה כלפי בנין המשטרה, במגמת כיתור כפול. הם החלו נעים קדימה בשתי שדרות: השמאלית החלה עוקפת את צמח מדרום, לאחר שחצתה בשנית (מדרום-מזרח לצפון-מערב) את קו מסילת הברזל המת-

צמח — המראה מבנין המשטרה. הגבעה הנמוכה והארובה מעבר לבתים — היא גבעת חל אל-קסר.

משך מצמח לעבר נהריים — ונכנסה אל תוך שטח „כיר-הגורן" של צמח, בקיימה אש ישירה על בנין תחנת-המשטרה והבתים הסמוכים לו; השדרה הימנית (כנראה) — קטנה קצת יותר, ויש גם לשער שהיו בה יותר משוריינים מאשר טנקים) נכנסה פנימה לצמח, אל תוך הרחוב הראשי, והתקדמה מערבה, תוך מתן-אש שיטתית הן על הבניינים שמשני העברים והן קדימה, אל עבר שטח הגישה שבין דגניה א' לצמח, אשר דרכו יכלו לעבור תגבורות מצד דגניה א' וגשר-הירדן; תפקיד דומה לזה, לגבי סתימת שטח-מעבר לתגבורות מעבר דגניה ב' — מילאה השדרה השמאלית באש שלה על פני „כיר-הגורן" ומערבה ממנה. עוד בשלב מוקדם יותר של הקרב הופנו כשלושה כלי-רכב משוריינים דרומה (כנראה) — כדי להוות מחסום-הבטחה מול אפיקים, מסדה ושערי-הגולן). שתי התנועות האלו (ואזוריהן אש שלהן), יצרו גם מעין „מלקחיים" לגבי בנין המשטרה, ששימש המשלט הפנימי העיקרי בצמח, ולגבי קבוצת הבניינים הסמוכים לו.

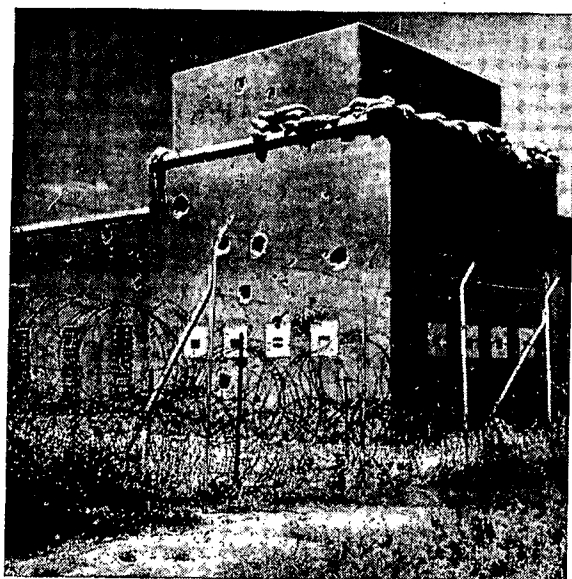
בינתיים נמשכה תנועת נסיגה — שהתחלתה כבר ציונה לעיל — של אנשים שנפצעו בבתים ובמקומות השונים בתוך צמח, אלה שנשארו מבד"דים-כמעט במזרחה של צמח — כבר ביצעו לזמן זה את נסיגתם, אחדים מהם בשאתם את חבריהם הפצועים ובאספם את נשקם של הללו. אך היו גם כלי-נשק שנעזבו.

במערכת המגן על צמח „לא היה מזל" בגורל

מזרחה של צמח, מתקדם מערבה, ובאש, המכוונת אל הרווחים שבין בתי העיירה, מנתק למעשה את אפשרויות התנועה בשטחים שבגורף עמדות-המזרח הקדמיות ההן.

חופש תנועה ותמרון זה נתאפשר לו לאויב בעיקר בשל העדר נשק חודר-שריון לטנכים ניכרים בידי המגינים, — וכמובן, גם כתוצאה של העדר רכב-שריון שקול-כנגדו ברשות הכוחות היהודיים בעמק-הירדן כמשקל-שכנגד לרכב השריון הסורי. העדר מכשולים אנטי-טנקיים שיטתיים בשטחים ממזרח ומדרום לצמח שחרר את האויב המשורין מהצורך לצאת מתוך הרכב כדי לטפל במכשולים כאלה או לצרף אל הרכב חיל-רגלים לאותה מטרה, וע"י כך ניטלו מהמקלעים של מגיני-צמח הזדמנויות חשובות לפגיעה מוחשית ועוצרת באויב. ודאי, שלרשימה זאת של חולשותיה האוביקטיביות של הגנת צמח, שנבעו מהעדר ציוד ונשק מתאימים, אפשר היה להוסיף, ולציין כאן, עוד כמה גורמי יסוד מכריעים: העדרה של ארטילריה בימים ההם (עובדה שנתבררה לו לאויב לאחר גישויו בימים הראשונים, וגרמה להעזת-יתר בהופעתו ביום ג'), וחולשתו היחסית של חיל האוויר שלנו: למעשה פעלו ביום ג' עד הצהריים כוחות-אוויר סוריים בלבד, כשהם מחזיקים באוויר, כמעט ברציפות, ארבעה מפציצי-קרב.

מספר הנפגעים גדל והלך, ואתם — אחוז כלי-האש היוצאים מן הפעולה. פגיעות קרובות

בנין המשטרה בצמח — המעון האחרון של המגנים.
כולטות פרצות הפגזים הרבות בקיר המזרח של המצודה.

נעו (בהדרגת מקרה עיוור) דוקא בקורבה יתרה לקו תנועתו של משורין אויב וע"כ בלתי-נראים על ידו — ומפני כך לא נפגעו. אחרים — רובם פצועים — זחלו לאט בתוך השיחים והקוצים שכיסו חלק מן השטח שבין צמח לדגניות, שכבו שעות במסתור מינימלי — ואלה מהם אשר לא נתגלו ע"י האויב ולא מתו מאיבוד-ידם הגיעו לתחום דגניה כעבור זמן רב, מהם — בחשכה; והרי הוכחה נוספת לערכו המציל של רצון-החיים אצל הפצוע בשדה-הקרב. רוב הנמלטים ספק אם ידעו עד סוף ימיהם לבאר כיצד בדיוק מצאו את דרכם למקום מבטחים.

עם כיבוש צמח חלה הפוגת-מה באש ארטילרית האויב. בין 09.30—10.00 בבוקר חגו מטוסיו מספר פעמים מעל לישובים, אך בלי לנסות להפציצם, ונראה שמשימתם היתה תצפית בלבד. באותן השעות פונו הילדים מישובי עמק-הירדן, וכל האוכלוסיה המוכשרת לקרב נערכה לעמידת-מגן מול התקפה על הישובים, שנראתה עתה נדאית.

בשעה מוקדמת אחת-ע"ז נתחדשה ההרעשה; היא כוונה בעיקר לעבר שער-הגולן-מסדה — מזה, ולעבר דגניות ומושבת כנרת וקב' כנרת — מזה. מטוסי-האויב — אשר לאחר נפילת צמח חגו רק במשימות תצפית והטילו כרוזים הקוראים לכניעה, — החלו שוב תוקפים ומטילים פצצות. האויב הקדיש

המפקדים; היו כמה פגיעות, אחת אחר השניה, במפקדים אחראיים. כך, מפקד הפלוגה שהייתה את יסוד הכוח שהגן על צמח, נפצע. מפקדי המחלקות באותה פלוגה, פרט לאחד, נפגעו כולם. סגן-המפקד של הגדוד, שבא עם תגבורת, נפצע בתוך בנין המשטרה פצע קשה בפה, אך המשיך בפיקוד וב"פעילות-קרב, ונשאר על עמדתו עד הסוף; לפי כמה ידיעות איבד עצמו מדעת, שלא ליפול חי בידי האויב.

הנסיגה — בתוך צמח, ומתוך צמח לעבר דגניות וגשר-הירדן — היתה קשה ביותר. היו שהצליחו לעבור בהסתר. ממחפה למחפה, והיו שנתגלו. העדרם של כלים אנטי-טנקיים איפשר לרכב השריון „להתחצף" ולפגוע בנסוגים תוך התנגדות מועטת בלבד. אף העובדה, כי טרם השתרשה אז במגיני עמק-הירדן „רוח מלחמת-הבקבוקים" נתנה את אותותיה: אף ב„טווח-מולוטוב" טיפוסי לא הרגיש את עצמו רכב-השריון כמסתכן יותר מדי.

סמוך לשעה 08.30 כיתרו הטנקים את המשט"ר טרה מצפון.

את רגע פריצתו של רכב-השריון הסורי לתוך צמח פנימה קבעו ההודעות ל-08.25. עוד לפני כך התרכזה אש התותחים אל עבר תחנת-המשטרה ובנין בית-הספר. חלק מן התגבורת שנעה מעבר דגניה א' נתפס באיזור האש, ונפגע קשה. כיתת תגבורת שיצאה מדגניה ב' נתפסה אף היא, בשטח פתוח כמעט, באש של רכב-משורין סורי (מהשדרה השמאלית), וארבעה, או חמשה מאנשיה נהרגו.

עתה, משנלכד כבר רוב-רובו של שטח צמח, החל חיל-הרגלים הסורי להראות סימני-חיים. מכוניות רבות הופיעו בסמוך למעבר פסי-הרכבת, ורגלים הגיחו מן התעלות והמחפות בהם ישבו עד כה. סימן לחומרת מצבה של נקודת-המשען האחרונה שעוד שרדה בצמח — תחנת-המשטרה וסביבתה — שימשה העובדה ששתי כיתות-רגלים סוריות יצאו לעקוף אותה מדרום ומדרום-מערב, אומץ-לב כזה מצד חיל-הרגלים סורי העיד על שלבי גסיסה של הגנת צמח.

אין אפשרות לבנות תמונה מדויקת כלשהי על יציאת שרידי פלגת-המצב מצמח. ההסתלקות בוצעה בתנאים שלא יאמנו: בשטח מישורי ופתוח לחלר טין, תחת אש צפופה ובלתי-פוסקת מכמה וכמה כיוונים ומטווחים מינימליים, לעתים ממרחק מטרים אחדים בלבד. יש אנשים, אשר במידה שהם מסו"גלים להיזכר ולנתח, הריהם סבורים כי ניצלו באשר

הוא הפעיל נגד המסתערים מכ"י ומקלעים, ופעל נגדם מן האגפים ע"י רגלים ובחיפוי טנקים. הכוונה לחזור לכבשו לא יצאה לפועל, אך לאויב נגרמו אבידות, נלקח שלל נשק ונראה כי היו גם פגיעות במשוריינו. כן יתכן כי הפשיטה גרמה דחית"מה בתכניות הפעולה של הפיקוד הסורי.

אותו לילה נעזבו שער-הגולן ומסדה ע"י מתיש-ביהן. וכשנעשה ע"י מתישבי שתי הנקודות, כעבור שעה קלה, נסיון לחזור לתוכן — כבר היו בתוכן ערבים. הסורים ואספסוף ערבי מן הסביבה חדרו בזהירות לתוך שטח הישובים; כשנוכחו כי אכן נתונות הנקודות בידיהם פתחו במעשי ביזה סיטר-ניים, החלו מפוצצים את הבניינים, משחיתים עצי מטע, בננות וכיו"ב. ביחד גברה חמת-ההרס שלהם כעבור יום, אחר המפלה שנחלו לפני הדגניות וב-צמת, והאבידות הרבות שסבלו אז.

יום ד', 19 בחודש, היה יום של הרעשה נמרצת (אם כי בהפסקות, "נורמליות") של דגניות, ובמידת-מה של כנרת — וכן של הפצצות. בלילה, אור ליום ה', הפציצו מטוסינו הפצצה נמרצת. את צמח וסביבותיה, גרמו בה לדליקות וכנראה הוציאו מכלל פעולה כלים ארטילריים של האויב.

הקרב המכריע על דגניה החל למחרת, ביום ה' בבוקר.

עתה תשומת לב מיוחדת לעורק התחבורה המר-ביל מעמק-הירדן אל "העורף": הכביש מסוג ב' העולה ממושב כנרת בכיוון ליבנאל. המטוסים "כיבדו" בביקוריהם את כנרת המושבה והקבוצה, והתותחים החלו יורים אל נקודות בכביש, שהיתה להם כבר אש-מטווחת אליהן, וארעו גם מקרי פגיעה במכוניות המובילות את הילדים המפונים.

במשך כל אותו יום לא עבר האויב לתנועות-תנופה מחודשות, (אם כי סמוך לשעה 09.30 נראה ריכוז-שריון נע מצד תל אל-קסר לעבר שער-הגולן). סמוך לעת צהרים עסק האויב בהעתקת תותחיו מהר-הגולן קדימה, לגבעת תל אל-קסר. בשעות אחרי הצהריים הגיעה למערב עמק-הירדן התגבורת הראשונה של אחר נפילת צמח (להבדיל מן התגבורות — מגדודי יזרעאל בעיקר — שבאו עוד לפני כך ואשר שולבו במערך ההגנה שבצמח ובישובים). היתה זו פלוגת אנשי פלמ"ח (מגדוד כובשי צפת), חמושה כהלכה, אשר נשאו אתם את דגל יחידת-המתנדבים העיראקית אשר נלכד בצפת. בשעות הערב והלילה זרמו לעמק-הירדן כמה גורמי תגבורת נוספים, וכבר באותו לילה בוצעה פשיטה לשטחה של צמח: בחצות התגנבה יחידה וכבשה את בנין ביה"ס, הסמוך לתחנת-המשטרה. אך בנין המשטרה כבר היה ערוך בידי האויב להגנה

לא מכבר ארצה. כשראה אחד כך את הפירצה שח בתמיהה: "שנים הייתי בחזית, ורבות ראיתי. גם בעתונים קראתי לא פעם אחת על מעשי גבורה בלתי-רגילים ועל אנשים המפוצצים במו ידיהם עמדות אויב. אך בכל זאת לא נתקלתי במציאות של חזית רבת-הקרבות והחללים אף ב"דוגמה אחת דומה למעשה ש"נעשה כאן בצמח. ושומע אני מכל צד, שאין זה מעשה בודד, וכי כך נהגו כאן במקרים רבים. איזה עס'לוחמים מופלא הוא הנוער הארץ-ישראלי?"

בימי אפריל האחרונים נכבשה מצודת המשטרה בצמח בפעולת סער של יחידת-משנה קטנה של היחידה המקומית. המעשה המכריע בלכידת ה"מצודה היה מבצע החבלנים, שהגיעו עד לקיר הבנין ופרצו בחמרי-נפץ שהביאו אתם פירצה מקומרת, דרכה חדרו המסתערים אל הבנין פנימה. בני הנוער של הדגניות שלמו בעד מבצע זה בדמם. יחד עם הסביבה העברית כולה עקב אחר מעשה ההסתערות על צמח, איש צבא יהודי, בעל נס"י ו"שנים בחזית הרוסית, שעלה